

MIRCEA ZACIU

Ca o imensă scenă,
TRANSILVANIA...

Ediția a II-a

Prefață de Ion Pop

Cluj-Napoca, 2018

CUPRINS

MIRCEA ZACIU ȘI „FENOMENUL TRANSILVAN” (Prefață la ediția a II-a de Ion Pop)	7
CUVÂNT ÎNAINTE	13
I. SEMNIFICAȚII	15
Spațiul românesc	17
Semnificații ale Transilvaniei în literatura română	20
Retrospectivă	29
Reviste ardelenene în perioada interbelică	33
Simbolism alimentar	51
„Descoperirea mării” la scriitorii transilvăneni	60
Spiritul transilvan	71
II. FIGURI ȘI OPERE	75
Ardelenii	77
Marile patimi romantice	92
Densușienii	100
Modernul Slavici	108
Coșbuciene	120
Octavian Goga în patru ipostaze	124
<i>De amicitia</i>	156
Emil Isac	172
Alexandru Ciura	176
Aurel P. Bănuț	198
Ion Agârbiceanu	204
Victor Papilian	234
Teodor Murășanu	242
Radu Stanca	248
Kós Károly	254
Thusnelda Henning-Hermann	258
Tamási Áron	265
Kacsó Sándor	276

Ion Chinezu	281
Liviu Rebreanu	286
Lucian Blaga	342
Ion Vlasiu	399

III. ALMA MATER	405
Ion Breazu	407
D. Popovici	414
Yves Auger	420
C. Daicoviciu	425
Onisifor Ghibu	427
Eugeniu Sperantia	433
V. Bogrea	438
Al. Borza	443
Sextil Pușcariu	455
Ladea	459
<i>Pro domo</i>	462

IV. CA O IMENSĂ SCENĂ, TRANSILVANIA... ..	467
---	-----

I

SEMNIFICAȚII

SPAȚIUL ROMÂNESC

Mă aflu, acum câțiva ani, în biroul unui savant istoric dintr-o țară străină, la al nu știu câtelea etaj al unui imens institut universitar dintr-o capitală occidentală, și vorbeam despre țara mea. Încercam un sentiment ciudat de irealitate, fiindcă în discuția foarte abstractă a profesorului, replica mea, străduindu-se să opereze cu noțiuni și concepte corespondente, se încărca involuntar cu un potențial de sensibilitate și o simțeam sufocată de o aglomerare de imagini pe un ecran invizibil, interior. O durere ascuțită mă săgeta vorbindu-i despre pământul țării mele, îmi dădeam seama cât de puțin conta fâșia aceasta de Europă în ochii unui străin din alt cap de lume, obișnuit mai cu seamă să abstractizeze totul și să privească numai coordonatele mari ale unei desfășurări istorice unde totul se topește în „zone” geografico-politice. Ce poate înțelege – mă chinuiam – acest om amabil-binevoitor, dar absolut străin și indiferent, dacă i-aș vorbi despre continuitate sau, încă mai puțin, despre Decebal? Simultan, revedeam biserica din Șurdești, cu turla ei neverosimil avântată spre infinit, legănată de vântul cald care zbuguie prin fânețele Maramureșului. Am în nări mireasma sânzienelor din iarba înaltă. Soarele dogorește. Pietrele late, scoase din albia râului, în fața bisericii, par rămășițele unui rit mult mai vechi, păgân. La Costești, un templu dacic, al cărui mister nu l-am putut descifra. Un fior ce coboară în mine ori de câte ori trec Carpații prin valea învolburată a Oltului. Chivotul alb al Coziei. Priveliștea năucitoare de frumoasă, fiind încărcată de Istorie, a Curții de Argeș. Ori aparițiile alb-visătoare, desprinzându-se din vegetația calmă, protectoare, a conacelor de la Golești și Bălcești, între dealuri domoale, rotitoare în cromatica lor blândă. Altă dată, în fața ruinelor Histriei, urmărind zborul jos al păsărilor de apă sau desenul unei coloane retezate, profilul ei pur pe cerul gri-albastru, ori noaptea plină de miresme la Mangalia, Dunărea misterioasă traversată cu bacul, toate una și nedespărțite... Voiam să-i spun profesorului... Ar fi înțeles ritmurile, altele, în care se converteau deodată conceptele dialogului?

Vorbeam apoi o limbă străină și pentru el, și pentru mine, iar în franceză totul devine sărac, abstract, distanțat, totul se cartezianizează. Cum să explici în limba asta o vorbă ca „mireasmă” sau „dogoare”, „livadă”, „poame”, „țintirim”? Vocea bunicii vorbind de mormintele bătrânilor sub merii sălbatici în țintirim... M-am despărțit de profesor lăsându-i câteva lucrări de istorie și albume editate în limba lui, cu vagul sentiment că *Poeziile* lui Eminescu, tălmăcite, i-ar fi deschis un orizont mai limpede asupra noastră și că, citindu-le, ne-ar fi înțeles mai exact. O carte ne lipsește, din care să se desfacă în toată lumina lui spațiul românesc, simțit și transmis de către scriitorii acestui pământ. Au visat-o înaintașii, în variate accepțiuni, de la cea didactică, a lui Vlahuță, în *România pitorească*, la cea răscolitoare, prin proiecția cosmică, a „țărilor” lui Geo Bogza și a *Cărții Oltului*. Recitiți descripțiile de peisaje străine, evocate într-o paletă așa de bogată și sensibilă, la mai toți scriitorii noștri, unii dintre ei – în secolul al XIX-lea mai cu seamă – călători pasionați. Receptivitatea lor la *priveliște*, cât și trăirea ei euforică, romantică în cele mai multe cazuri, nu poate totuși contrazice concluzia afectivă nerostită, dar impregnată în fibra intimă a paginii: „această frumusețe nu-i a mea”. Ea se colorează însă intens sentimental, cu o certă mișcare de *identificare*, îndată ce ne întoarcem către spațiul autohton, unde peisajul străbătut se amplifică cu o nouă dimensiune, temporală. Încă la scriitorii noștri din veacul trecut, familiarizați cu toții în teritoriul european mereu frecventat, sentimentul spațiului e coroborat cu un foarte acut simț istoric. Identitatea Spațiu-Timp e vizibilă la Bălcescu, la Alecsandri, la Kogălniceanu, la Ghica chiar – până la Eminescu, și ea reapare, după o eclipsă explicabilă și ea istoricește, la creatorii veacului nostru. Într-o geografie spirituală ce nu se revendică de la vreun criteriu ierarhic, valoric ori cronologic, fenomenul e regăsibil în exultanța juvenilă a lui Macedonski din *Reîntoarcere*, în partitura majoră eminesciană, la Alecsandri în *Preumblarea sa*, la Alecu Russo, la Goga în prefața la albumul *România* (al cărui text original, necunoscut cititorului român, l-a comunicat mai anii trecuți „Steaua”), la Blaga în memorabila pagină din *Hronicul...* scrisă la Căpâlna, pe valea Sebeșului, la Nicolae Iorga din numeroasele lui însemnări de drumeție, la Em. Bucuța, la Geo Bogza și la Eugen Barbu (în *Pe-un picior de plai*), la mulți dintre poeții

Respect pentru oameni și cărți

contemporani (de la Ion Pillat la Nichita Stănescu) și, fără îndoială, la cel mai mare poet al „spațiului” etnic, Mihail Sadoveanu. O asemenea călătorie, reluată iarăși și iarăși astăzi, ne-ar putea îmbogăți nu numai în sensul imaginii noastre intime despre Țară, dar ea și-ar putea asuma – sub auspiciile unei edituri pătrunse de gândul necesar al cunoașterii noastre reale pe toate meridianele lumii – o misiune artistică și patriotică. Într-o carte postumă (*Journal d'un étranger à Paris*), Curzio Malaparte rostește aceste gânduri necomplete despre francezi: „Les latins comprenaient l'histoire; toute l'histoire de Rome est pleine de sensibilité historique, c'est l'histoire faite et vécue par des hommes qui se savaient au centre de l'histoire. Les Français se sentent non pas au centre de l'histoire de l'Europe, mais au centre de l'attention de l'Europe. Ce qui n'est pas la même chose. Alors cette attention est-elle détournée d'eux? Ils se sentent exclus de l'histoire. Peuple étrange et charmant. Ils ne sont pas habitués aux malheurs”. Integrați în contextul acestei reflecții, noi românii ne putem simți astăzi mai *latini* decât oricând, fiindcă, dotați cu o permanentă „sensibilitate istorică”, sensibilizăm convergent și ideea de „spațiu” etnic și ne gândim pe noi înșine în funcție de un miez al Istoriei, ne știm trăind într-un focar vital al istoriei contemporane. O carte – sau mai multe – care să ne recomande astfel, înscriși în spațiul nostru național și solidari Timpului, de ce nu s-ar scrie?

SEMNIFICAȚII ALE TRANSILVANIEI ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

Istoria literară românească, prin Iorga, O. Densusianu, G. Bogdan-Duică, D. Popovici sau Ion Breazu – pentru a nu pomeni decât pe cei ce au consacrat problemei studii speciale –, a meditat adesea pe marginea contribuției Transilvaniei la dezvoltarea literaturii noastre în ansamblul ei. Un mic studiu al lui D. Popovici, publicat în 1943, purta chiar acest titlu. În *Literatura Transilvaniei* (1944), Ion Breazu prezenta capitolele sintezei ce n-a avut răgazul să desăvârșească. Criticii literari s-au aplecat și ei asupra „fenomenului ardelean”, de-ar fi să amintim o pagină de tinerețe a lui G. Ibrăileanu prilejuită de apariția năvalnică în poezia românească a lui O. Goga, ori glosele lui Eugen Lovinescu, impresionat de timbrul particular al unei literaturi ce depășea sferele „modernismului”, fără a fi totuși mai puțin autentică artistică; ori comentariile unui filolog ca Sextil Pușcariu, cronicile mai puțin cunoscutului Ion Chinezu, în fine substanțiale pasaje din *Istoria...* lui G. Călinescu și altele încă.

S-a recunoscut unanim energia explozivă pe care această provincie românească o aduce, începând cu Școala Ardeleană, în mișcarea de idei a națiunii, dar și în fertilizarea unor capitole literare ca poezia ori romanul, propulsarea epicului, socialului, etnicului și eticului, categorii majore, necesare unei literaturi tinere adeseori ispitită de miraje venite de departe sub cuvântul unei integrări în ritmuri europene. Între „tradiție” și „modernitate”, bătlie reluată la epoci diferite, cu alți protagoniști dar esențial aceeași, Transilvaniei i s-a rezervat fieful Tradiției printr-o îndelungată prejudecată. Ea voia să probeze conservatorismul estetic și rezistența la „nou” în formele sale calofile, a ardelenilor. Paradoxal, valorile acestui ținut rămân însă mereu actuale și uneori foarte *moderne*, în vreme ce altele, ostentativ moderne, n-au rezistat dintelui vremii. Nu sunt oare suficient de „moderni” Codru Drăgușanu ori Budai-Deleanu? Nu continuă să agite

Respect pentru oameni și cărți

conștiințele poezia numai aparent desuetă a lui Goga? Cine dacă nu Liviu Rebreanu și Lucian Blaga au revoluționat, în anii imediat următori Primului Război Mondial, romanul și lirica românească?

Dar sensurile pe care Transilvania le îmbracă în cugetul național depășesc cu mult sferele strict estetice.

Transilvania însemnează multă vreme, în mai vechea noastră cultură, o *ramură* a românimii, astfel simțită și numită de cronicari și de cei dintâi istorici ai noștri. Ramuri ale aceluiași trunchi erau toți românii, risipiți în Maramureș, în Ardeal, în Moldova, „și toți de la Râm să trag”, spune Ureche. Uniți nu numai prin geneza comună, dar și prin credință [Varlaam] ori prin sincronismul mișcărilor istorice – „odată discălecați”, ne spune Miron Costin – prin *continuitatea* viețuirii pe aceleași meleaguri, locuind „necurmat în Dacia”, cum atât de frumos rostește adevărul istoric dulcele principe Cantemir. „Toți aceștia dintr-o fântână izvorăsc și cură”, argumenta stolnicul Constantin Cantacuzino, și tot el făcea această precizare despre românii din Transilvania – „carii încă mai neaoși sunt”, înscrisă în ordinea semnificației prime acordată Transilvaniei de către cărturarii veacului al XVIII-lea. Țară a genezei, a descălecătorilor, a autenticității etnice, a supremației numerice (relevantă de Samuil Micu), ramură ce nu s-a despărțit niciodată de marele trunchi al neamului, dacă nu cumva ea nu e chiar trunchiul însuși. O circulație neîntreruptă, de la descălecători și până târziu, peste opreliști, peste piscurile înzăpezite ale Carpaților, peste vămile vremelnice, leagă toate provinciile într-un tot ideal, înaintea înfăptuirii totului politic. Ideea poate fi întâlnită la mulți scriitori ai veacului al XIX-lea, dar îmi pare mai clar exprimată de Mihail Kogălniceanu într-un discurs din 1886: „A fost de secole o mișcare continuă de români între ambele coaste ale Carpaților. Niciodată această comunicațiune n-a fost întreruptă. Ideea română pururi a însuflețit pe acei ce veneau la noi și pe acei ce mergeau la ei”.

Nu e de mirare așadar că, pe măsură ce se formează națiunea română modernă, literatura ei apelează la Transilvania în angajarea forțelor ei sub același steag al unității de neam. Transilvania nu e numai leagăn al nașterii românilor, acum. Ea e leagăn de cultură de asemeni: în nordul ei s-au produs primele tălmăciri bisericești; de aici ne-au venit cele dintâi semnalări ale comorilor poeziei populare, motivul „ciobanului care și-a pierdut oile” (atestat aici încă din secolul al XVI-lea), cel al „stânei

prădate”, al Zburătorului sau al celebrei balade *Miorița*, de o circulație și o răspândire în sudul ca și în nordul ținutului (Țara Lăpușului, spre pildă) – neașteptate. O baladă ca *Toma Alimoș*, așa de cunoscută în celelalte provincii, a fost notată întâia oară în 1831 în sud-vestul Ardealului, iar unele balade adunate de Alecsandri fuseseră consemnate cu mult înainte într-un sat maramureșean. Folcloriștii noștri au făcut, în această direcție, în ultima vreme, cele mai revelatoare descoperiri.

De aici vin primele tipărituri; în limba lui Coresi recunoaștem aluatul graiului muntenesc altoit pe tulpina celui din Țara Bârsei, fuziune armonică a unei limbi risipite, dar niciodată înstrăinată. Toate cărțile de căpătâi ale culturii noastre vechi, până spre 1634, au apărut în Transilvania. Iar mai târziu, tot ce s-a scris s-a scris pentru întreaga românie, idealul fiind unul de cuprindere sub steagul unității, cum „Dacia literară” și alte publicații, în chiar titlul și programul lor, o arată.

Transilvania e locul de refugiu al materialelor incendiare ce nu puteau fi tipărite la Iași ori București; al ideilor Revoluției din 1848, dezbătute la Brașov ori pe Câmpia Libertății; al revoluției, în fine, când Bălcescu spera să reaprindă focul ei din flacăra ce ardea în munții Iancului.

Transilvania capătă, așadar, semnificația de *matcă* a românilor. O spune un moldovean, Alecu Russo, în *Cugetările sale*, exprimând un gând comun întregii generații pașoptiste: „Ardealul este matca României, în munții săi trebuie să punem altarele patriei noastre”.

El justifica astfel în continuare sensul grav al cuvântului. Dar justificare era toată mișcarea de Renaștere ardeleană, lupta acerbă pornită de Samuil Micu, Petru Maior, Gh. Șincai. Justificare era visul legendar al lui Mihai, evocat în largi cadențe încă greoaie în poemul lui Heliade, dar mai bine în patetica viziune a lui Bălcescu, unde se află și grandioasa descriere a pământului transilvan văzut ca un eden al visului. Matcă a visului, uneori nesăbuit, sancționat de Russo ori Maiorescu în formele-i aberante. Visul trebuia corectat la parametrii realităților pozitive, readuse pe pământ.

Dar odată cu Eminescu, Transilvania își recapătă dimensiunile legendare și dreptul ei la legendă de asemeni. E „mica Romă” a erudiției și austerității, dar și ținutul păduros unde sufletul romantic al lui Toma Nour își astâmpără setea de libertate; e inima legendei, cu

Respect pentru oameni și cărți

apariții titaniene în *Mureșanu*, în *Horia*; alteori spațiu senin al unei Arcadii autohtone, ca-n *Sarmis* și *Miradoniz*. E și îndreptățirea *legendei*, singura în stare să dea putere de supraviețuire seminției mult amenințate. Într-un articol din „*Timpu*” (1878) aluzia e foarte clară: „Opsi prezece veacuri sunt de când viața latină a fost sădită pe acest pământ unde trăim noi, în ciuda zguduirilor prin care am trecut – scrie Eminescu. Această viață înainteașă mereu, sporind și întărindu-se. S-a păstrat însă și crește această viață nu pentru că erau mulți și puternici acei care conlucrau la întemeierea ei, ci pentru că fieștecare din cei puțini era mândru de munca înaintașilor săi. De când este suflet de român pe fața pământului, românul a fost mândru de a fi român, și chiar atunci când lumea îl privea cu dispreț el își cânta doina și, în conștiința puterilor pe care le purta în sine, privea mândru împrejurul său. Sămânța din care a răsărit acest popor e nobilă și poporul nu va pieri decât atunci când românii vor uita de noblețea seminției lor”.

Eminescu se întâlnea astfel peste timp cu un foarte modern poet francez, La Tour du Pin, care scrie undeva un gând asemenea:

„Când de legendă-o țară se desparte
Să moară osândită-n frig va fi”. (*Preludiu*)

Cu Delavrancea, visul e reîntronat în eroii săi romantici. Rareș – Luceafărul visează în friguri: „Eu m-am suit pe Ceahlău și am făcut ochii roată, și am plâns ascultând, ca în vis, jalea aceluiaș neam risipit la trei coroane deosebite. O! Eu am visat! Să viseze și urmașii mei!”

Transilvania e acum – cu Carpații – coloana de susținere a boltei de templu ce trebuia durat. Ea e investită cu puterile regenerării, ca-n episodul romanului lui Duiliu Zamfirescu, *Îndreptări*, unde eroul meditează în spirit eminescian: „În tot ținutul vechiului pământ al Daciei, acolo unde românul se simte băștinaș, crescut parcă din inima solului, ca goronii, n-avea cap să trăiască! el stăpânul adevărat, al cărui sânge îngrășase brazda, ai cărui strămoși, de mii de ani, umpluseră gropnițele”.

Cipariu, Bălcescu, Ion Ghica, C. Negri, Andrei Mureșanu, apoi Goga și Iorga nu gândesc altfel.

După Unirea din 1918, spre Transilvania se îndreaptă scriitorii dorinți să dea o nouă orientare și un alt suflu literaturii postbelice dotată de experimentalism. E acțiunea lui G.M. Zamfirescu la Satu Mare, a lui Cezar Petrescu, Gib I. Mihăescu, Adrian Maniu și Lucian

Blaga la „Gândirea” clujeană, a grupărilor de la „Cultura” lui Sextil Pușcariu, „Darul vremii” al lui V. Papilian, a celor de la „Gând românesc”, „Abecedar”, „Pagini literare” ș.a. Transilvania trăiește între cele două războaie mondiale o efervescență culturală demnă de marile ei tradiții, fără să excludă, ci, dimpotrivă, permițând în cea mai largă măsură afirmarea scrisului maghiar și săsesc prin numeroase cercuri literare, reviste, case de editură și prin afirmarea câtorva foarte interesanți prozatori și poeți. Era și drept să fie așa. Acolo unde plânse Ady avea să-și găsească refugiul și apoi somnul împăcat Goga. În „Alma Mater Napocensis” e chemat să-și desfășoare gândul temerar de filosofie românească Blaga, aici se frământă poezia de revoltă a lui Aron Cotruș și a lui Mihai Beniuc, proza aspră și duioasă totodată, cu lumina ei de septembrie, a lui Ion Agârbiceanu, noile accente din scrisul lui Pavel Dan și V. Papilian etc. De aici pornise Rebreanu. Când s-a produs îndepărtarea de permanențele naționale, în numele noutăților importate, Transilvania își revendică, fie și numai prin Lucian Blaga, dreptul său străvechi de matcă a culturii.

Ea dăduse, de altfel, de-a lungul vremii, valori distincte, cu profiluri aspre, dar de o marcată personalitate.

S-a spus totuși că Transilvania n-a avut răgazul necesar pentru a-și oferi desfătarea reală a artei. Spiritul ei permanent solicitat de nevoia apărării, asaltat de pericolele înstrăinării prin forme rafinate ori prin deznaționalizare brutală, se formase prea mult în direcția acțiunii (Iancu), a gândirii publice (Bărnăuțiu), a filosofiei istorice concepută ca armă în recunoașterea existenței sale istorice (Samuil Micu, Petru Maior, Șincai, Cipariu, Laurian). Chiar teologia o coborâse din amvonul sacerdoțiului, angajând-o în scopuri laice, de educație politică, pentru dobândirea de drepturi și ieșirea din starea de servitute. Prima imagine a Transilvaniei e așadar una gânditoare, culturală, corespunzând spațiului de idei ale „luminării”. Când însă geniul ei literar izbucni, în homerismul (azi s-ar putea spune „antihomerismul” ori „antiepopoea”) lui Budai-Deleanu, în verva epistolară a lui Codru Drăgușanu, în „Georgiconul” lui Coșbuc, Iosif, Goga, în forța telurică a lui Rebreanu ori în marea elegie de seară a lui Blaga – s-a putut vedea potențialul ei de a simți artistic și a pipăi cu verbul dimensiunile existenței, cu toate întrebările sale neliniștitoare.

Ce fel de elemente intră în această sinteză și ce anume o distinge de sonurile celui alt geniu, ciscarpatin, e o problemă de lung studiu, la care însă a meditat și Lucian Blaga, comparând, sub o formă impersonală, trăsăturile operei proprii cu acelea, nu mai puțin însemnate, ale creației lui Tudor Arghezi. Deși abia schițate, răspuns într-o scrisoare unei chestionări critice, rândurile lui Blaga conțin ceva și din confruntarea ansamblului: „În meșteșugurile lor unul porcede de la întreg, celălalt de la detaliu. Unul de la substanță, celălalt de la accident. Unul are un stil de ansamblu și cultivă în primul rând viziunea (cuvântul decurge din ea), celălalt are un stil de detalii și cultivă în primul rând cuvântul (cu plasticitatea și savoarea ce rezultă din cuvânt). Unul are un sentiment dominant al necesarului, celălalt al jocului. Unul tinde spre marea simplitate, celălalt spre întortocheat, spre belșugul amănuntelor, până la pierderea firului călăuzitor. Unul are arhitectonică (a se vedea îndeosebi dramele mari și filosofia), celălalt egală, tarea subliniere a concretului plastic, fără de accente distribuite ierarhic într-o largă viziune de ansamblu”. (Textul e dintr-o scrisoare trimisă în 1947 Melaniei Livadă.)

Iată, cred, accentul unei noi semnificații transilvane: darul *constructiv* al artiștilor ei. „El are arhitectonică”, spune Blaga despre sine, vorbind intenționat la persoana a treia, ca în numele unei colectivități estetice, ca un exponent. A construi o istorie, a construi o filologie, apoi o epopee națională, un „Georgicon” al satului românesc, o arhitectură proprie romanului modern, o filosofie proprie plaiurilor acestea, a-i crea până și spațiul de manifestare, n-a fost aici mereu sensul de cultură, de artă, al acestei provincii?

Iar tot ce e arhitectură, construcție, e și zidire conștientă și, prin urmare, asumare de răspunderi, refacere în istorie a mitului lui Manole, dar cu refuzul altei jertfe, cu acceptarea bucuroasă a propriului sacrificiu! Așa s-au zidit de vii în propria lor operă Inochentie Micu, Gh. Șincai, Lucian Blaga și Avram Iancu, până la uitarea de sine, până la a se identifica unul în celălalt, Blaga fiind rând pe rând Manole și Iancu, unul răspunzând prin veac celui alt, ca un ecou al celor ce-au strigat pe Câmpia Libertății la 1848 „Noi vrem să ne unim cu Țara” și le-a răspuns, la 1 Decembrie 1918, pe Câmpul lui Horia, inima cu o sută de mii de bătăi a țăranilor și cărturarilor ce și-au